

Dr. Ferid ALEKPEROV
Tarih Bilimci

GEÇMİŞTE TEDAVİ NASIL YAPILIRDI?

AZERBAYCAN'DA SOYET İKTİDARININ KURULMASINA KADAR YAYGIN OLARAK KADİM TIP MİRASI UYGULANMAKTAYDI. AZERBAYCAN'DA XIX. YÜZYILIN BAŞLARINDAN İTİBAREN BATI (AVRUPA) TIP UNSURLARI NÜFUZ ETMEYE BAŞLAMASINA RAĞMEN, HALKIN ÇOĞUNLUĞU GELENEKSEL TIP YÖNTEMLERİNİ KULLANMAYA DEVAM ETMİŞTİR. BU ÇALIŞMADA, ORTA ÇAĞ'LARDA AZERBAYCAN'DA UYGULANAN ESKİ ZAMANLARDAN KALMA PROFESYONEL VE GELENEKSEL TIP UYGULAMALARI, TEDAVİ YÖNTEMLERİ, TIP OKULARI VE ÜNİVERSİTELERİ HAKKINDA BİLGİ SAHİBİ OLACAKINIZ.

TIP ÜNİVERSİTELERİ

Orta Çağ'da hekimlik mesleği, Doğu Azerbaycan'da "Tıp" diye adlandırılırdı. Bakü, Şuşa, Şeki, Kuba, Şamahı, Gence ve Tebriz şehirlerinde yer alan medreselerde, öğrencilere tıp ve farmakolojinin temel bilgileri veriliyordu. Burada öğrenciler, İbn-i Sina'nın (Avicenna) ve Orta Çağ'ın diğer klasik tıp eserlerini okuyorlardı.

Büyük üniversiteler (Dârü'l-Fünûn) Tebriz ve Şamahı şehirlerinde yer alıyordu. Şamahı Üniversitesi, XI. yüzyılda Azerbaycan'ın ünlü şairi Hakani Şirvani Kafieddin Ömer'in amcası tarafından kurulmuştur. Ömer hem hekim ve eczacı hem de yetenekli bir muallim idi. "Tohfetü'l-İrakeyn" adlı şiirinde amcası ona çeşitli bilimlerin nasıl tahsil edileceğini açıklar.

(Hakani Şirvani, Tohfetü'l-Irakeyn, Bakü Azərneşir, 1967, s.32).

Büyük üniversite, "Darü-Ş-Şifa" ("Şifa Evi"), başkenti Tebriz olan Güney Azerbaycan'da bulunmaktaydı. O, XIV. yüzyılda Gazan Han'ın (1295 – 1304 yıllarında hükümdarlık yaptı) Azerbaycan veziri ve valisi Reşideddin tarafından kurulmuştur. Rasathane de dahil olmak üzere bütün ilmi meclisler, eğitim, sağlık ve araştırma kurumları aynı şehirde idi. Burada Azerbaycanlı bilim adamları ve hocalarla birlikte Çin, Hindistan, Suriye ve Mısır'dan davet edilmiş uzmanlar da çalışıyorlardı. "Darü-Ş-Şifa"nın kütüphanesinde Azerbaycan, İran, Hindistan, Mısır, Çin, Yunanistan ve Kıbrıs'tan 300.000'den fazla kıymetli elyazması, ayrıca tıp ve farmakolojiye dair onbinlerce kitap mevcuttu. Bu üniversiteye Doğu'nun çeşitli ülkelerinden her sene altı-yedi bin öğrenci geliyordu. Burada tıp, bilim, felsefe, tarih, astronomi, mantık ve teoloji dersleri alıyorlardı. (Azerbaycan Tarihi. Azerbaycan SSR Akademisi yayınları, Bakü 1958, s 195..).

Geleceğin doktorları medresede eğitim gördükten ve uzun bir süre deneyimli bir hekim gözetiminde pratik eğitimlerini tamamladıktan sonra, ders vermeye başlıyorlardı. XVII. yüzyılda "Darü-Ş-Şifa" Üniversitesi, Tebriz'den İsfahan şehrine taşındı.

KARABAĞ HEKİMLERİ

XVI. yüzyılda Azerbaycan'ın en büyük hekimi Yusuf Karabaği çağdaşları tarafından "büyük üstat" olarak isimlendirilmişti. Yusuf Karabaği, Karabağ'da doğmuş, fakat bilimsel

ve tıbbi çalışmalarını Orta Asya'nın Semerkand şehrindeki medrese hocalığı esnasında yapmıştır. O, pek çok tıbbi risale ile İbn-i Sina'nın "Kanun-name"sinin açıklama ve şerhini yazmıştır. Yusuf Karabaği, depresyon

tedavisinde ve hafıza geliştirmede, zencefil balla karıştırıp düzenli olarak yemeyi tavsiye ediyordu. Cilt enfeksiyonlarının tedavisi için kükürt tozunu taze soğan suyu ile karıştırıp kullanmışlardır.

XIX. yüzyılın başlarında Karabağ Hanlığı'nın başkenti olan Şuşa şehri, Azerbaycan'ın önemli kültür merkezi haline gelmişti. Karabağ'ın ünlü doktoru Şuşali Akhund Mirza Sadıkoğlu Latifov (ö.1901) tıpta tanınmış hekim Ebü'l-Hasan Hekimbaşı'nın yanında Tebriz şehrinde (Güney Azerbaycan) tıp okudu. Şuşa'ya geri döndüğünde, Mirza Sadık bütün Azerbaycan'da tabip olarak tanındı. Azerbaycan'ın her yerinden hasta akınına uğruyordu. Mirza Latif depresyonu, Karabağ'ın dağ çayırlarından toplanan sarı kantaron otu suyu ile tedavi ediyordu. Son yıllarda yapılan çalışmalar, sarı kantaronun gerçekten hafif depresyona karşı etkili olduğunu göstermektedir.

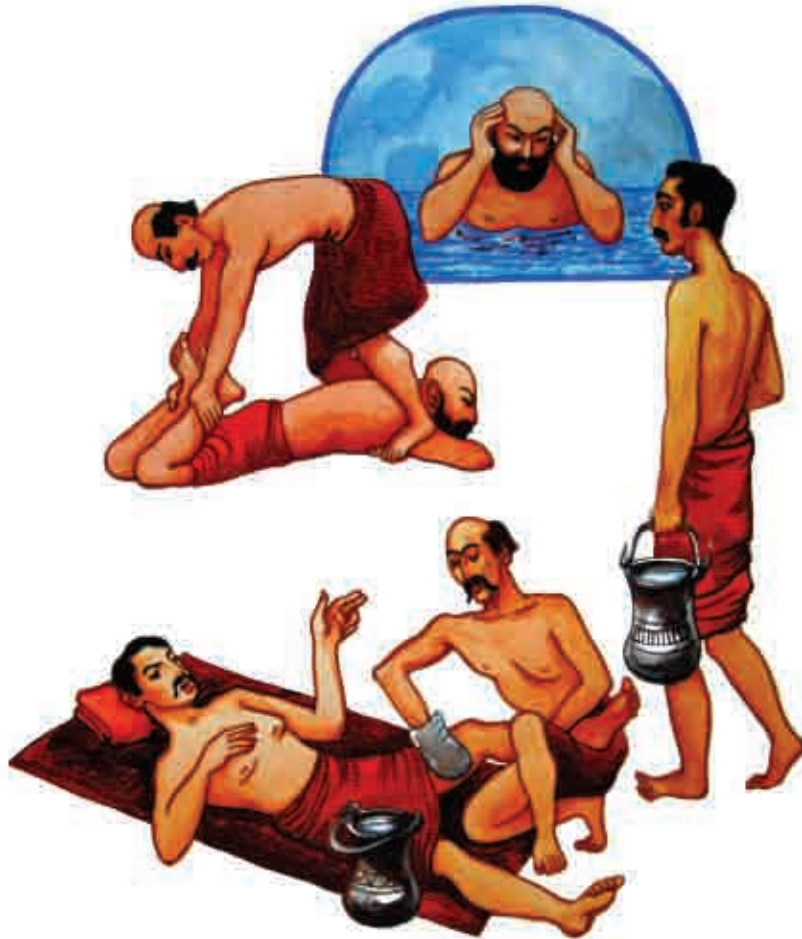
Ünlü Azerbaycanlı doktor ve bilim adamı Mammadgulu Karabaği (Gaibov) (1818-1879) da Şuşa'da doğmuştur. Mirza Mammadgulu

Karabaği, Karabağ Hanınının kızı şaire Hurşid Banu Natevan'ın özel doktoru olmuştur. Karabaği, Orta Çağ Doğu tıp elyazmalarının önemli bir koleksiyonuna –yüz elliden fazla kitaba sahipti. Günümüzde bu koleksiyon Azerbaycan Bilimler Akademisi Milli Elyazmaları Enstitüsü'nün bir bölümünde "M.Karabaği Koleksiyonu" olarak bilinir. Mammadgulu Karabaği tıp ve kozmetik hakkında derin bilgi sahibiydi. Örneğin, güneşten cildi korumak için cilde normal yumurta beyazı sürmeyi tavsiye etmişti. Mammadgulu Karabaği, sindirimi kolaylaştırmak, mide suyu ve safra salgısını artırmak için yemekten önce bir kaşık kaynamış sirke ve bal karışımı almayı tavsiye ediyordu.

Ebü'l-Hasan Meragayi

18. yüzyılın sonları ile 19. yüzyılın başlarında yetenekli doktorlar-

dan birisi de Güney Azerbaycan'ın Meraga şehrinde doğmuş olan Ebü'l-Hasan Meragayi idi. Yazarın "Muâlecet-i Münferide" adlı temel çalışmalarında o zamanlarda bilinen tüm hastalıkların tedavisi ve yüzlerce beşeri tıbbi bitki türleri açıklanmaktadır. Özellikle, anemi ve dispepsiye karşı glandüler su içmeyi önerir. Bu suyu, ısınan demiri kıpkırmızı oluncaya kadar normal suya batırmak suretiyle elde ediyorlardı. Ebü'l-Hasan, tonik ilaç gibi kurutulmuş portakal kabuğunun kokusunu soluklamayı önerir. Şişkinliğe karşı rezene tohumu, rezene ve anason likörünü içmeyi tavsiye eder. Çin tarçını yaprakları ise güçlü bir müshil sayılıyordu. Bunları suda demleyip kabızlığa karşı içiyorlardı. Ebü'l-Hasan, Azerbaycan'a özgü bir çok egzotik bitkiyi içeren tarifleri ortaya koymuştur. Örneğin, myrobalan,

myrobalangri, kabil, hint, cedar, fındık, Arab akasyası katranı ve ilaçlar Azerbaycan eczanelerine yerli ve yabancı tüccarlar tarafından getirilirdi.

Halk Hekimliği

Profesyonel doğu tıbbından farklı olarak, Azerbaycan geleneksel tıbbi "Türkçe çare" (Türk tedavisi) olarak adlandırılırdı. Doktorların diploma veya özel eğitimi olmayabilirdi. Zira halk hekimliği bilgisi babadan oğula ya da hocadan öğrencisine aktarılıyordu.

Birçok hastalığın tedavisi sadece doğal ürünlerle (bitkiler, hayvan etleri veya minareller) değil, kan akıtmak, sülükler ve masaj gibi diğer yöntemlerle de sağlanırdı. Kırık ve çıkıkların tedavisinde "sınıkçı" adı verilen halk hekimleri ihtisas sahibiydi. Bacaklarda ağır romatizmal ağrı olan yerlere yağlı kuyruk koyulması tavsiye edilmiştir. Genellikle kompresi geceden sabaha kadar tutuyorlardı. Ağrıyan eklemlerin hareket kabiliyetinin artması iltihap ve ağrıyı azaltırdı. Ayrıca, porsuk ve tilki yağını güçlü bir ürün gibi kabul ediyorlardı ve bunlarla ağrıyan eklem ve kemiklerini ovuşturuyorlardı. Bazen yağın terkbine karabiber, zencefil ve diğer

baharatlar eklenirdi. Kırıkların hızla iyileşmesi için halk hekimleri, haş ve kelle-paça gibi yemekleri daha sık yemeyi tavsiye ediyorlardı. Adı geçen bu çorbalar, hasarlı eklemleri onarmak için gerekli bağ dokularını içermektedir. "Çöpçü" denilen geleneksel şifacılar, ustaca ve acı vermeden küçük çocukların boğazında kalan (çöpü kalmış çocukların) rahatsızedicici kırıntıları alabilme kabiliyetiyle tanınmışlardı.

Tıbbi Kan Alma

Kan alma "hacamat" kötü kanı çıkarmak, taze kan üretimini sağlamak, tansiyonu düşürmek amacıyla gerçekleştiriliyordu. Küçük çocuklardan, yaşlı insanlardan, yetersiz beslenenlerden ve fiziksel açıdan zayıf durumda olanlardan kan alınması yasaktı. Kan almak için en uygun mevsim bahar kabul edilirdi. Yazın kan almak ise sadece istisnai durumlarda gerçekleştiriliyordu. Bugün bile Azerbaycanlılar kötü bir ruh hali içinde olduklarında "menim ganım garadır" ("moralim bozuk" anlamında) derler. Zira, o günlerde kötü bir ruh (melankoli) meydana getiren bu "siyah kanı" doktorlar çıkarıyorlardı. Uzmanlar, muayyen bir hastalığa ait olan kanı almak için onlarca damar

biliyorlardı. Abşeron yarımadasında, sinir hastalıkları ve yorgunluğu ortadan kaldırmak için alın, kol ve ayak bilekleri üzerini dağlama yoluyla tedavi eden "Çıldakçı" diye isimlendirilen hekimler bulunurdu. Çıldakçılar halen Bakü banliyölerinde faaliyet göstermektedirler ve pek çok insan onlara baş vurmaktadır.

Bu tıbbi uygulamayı yalnızca doktorlar değil berberler de her yerde yapabiliyorlardı. Onlar sadece saç kesip traş etmekle uğraşmazlardı. Aynı zamanda tedavi amaçlı kan alırlar, sülük koyarlar ve diş çekerlerdi. Hamamın da güçlü tıbbi etkileri vardı. Her Azerbaycanlı en az haftada üç kez hamama gitmesi gerekirdi. Hamamda onların hizmetinde berber, masajcı ve attâr (eczacı/parfümcü) bulunurdu.

Tedavi Ücreti

Genel olarak, doktorların hizmetleri pahalıydı. Zengin insanlar onlara gümüş (dirhem), altın (miskal) veya para öderlerdi. Tımar sahipleri ise saray doktorlarına sadece altın değil, toprak ve malikane hediye ederlerdi. Taşra ve kırsal bölgelerde çalışan doktorlar daha mütevazı ücretlerle yetiniyorlardı. Fransız seyyahı Taverna Jan Babtist, 1632 ve 1668 yılları arasında dokuz kez Azerbaycan'ı ziyaret ettikten sonra bazı yerlerde

halk hekimlerinin tedavi için para almadıklarını ve sadece eczacıların yaptıkları ilaçların fiyatı mukabilinde bu hizmeti yaptıklarını yazmıştır.

Azerbaycanlı yazar Yusuf Vezir Çimenzeminli (1887-1943), "Doktor" adlı hikayesinde 19. yüzyıldaki Azerbaycan doktorlarının yaşamını ve uygulamalarını anlatmaktadır. Bir taşra eczacısının oğlu olan Yusuf Vezir, konusunu iyi biliyordu. Yazar, köyde tedavi ücretinin para ile değil tarım ve hayvancılık ürünleri (çiftlik ve kümes hayvanları, yumurta, tahıl, et, süt ürünleri), zanaat ürünleri (kumaş, halı, seramik ve demir araç gereçler vb.) gibi doğal ürünlerle karşılandığını ifade etmektedir. Hekimlere her bir ziyaret ve ilaç için ödeme yapıyorlardı. Öncelikle "hakku'l-kadem" (ayak bastı parası, Arapça) veriyorlardı. Esas meblağı tam iyileştikten sonra ödüyorlardı. (Y. V. Çimenzeminli, Kişisel arşiv, Azerb Elyazmaları Elyazmaları Enstitüsü Koleksiyonu).

Bazen tıbbi bakım hayırsever bir nitelik taşıyordu. Doktor Mirza Nasrullah Mirza Mir Alioğlu, 1847 yılında Nahçıvan'da bir kolera salgını sırasında sadece Azerbaycanlılara değil, Ermeni kökenli hastalara da ücretsiz tıbbi bakım sağladığı için insanlar arasında büyük bir saygı kazanmıştır.

Attar Dükkanları - Doğu Eczaneleri

19. yüzyılda Azerbaycan'da müşterilerine İbn-i Sinan'ın tarifine uygun eski tatlılar ve ot ilaçları satan doğu eczaneleri (atar dükkanları) vardı. Bu eczanelerde çalışan eczacılar sadece satış yapmakla yetinmiyor, aynı zamanda şifalı otları toplayıp kurutmak suretiyle bunlardan çeşitli ilaçlar da yapıyorlardı. Bazı ilaçları tüccarlar, Çin, Hindistan, Kuzey Afrika gibi belirli ülkelere getirirlerdi. Örneğin tarçın ve jinsen

Çin'den, karanfil, kakule ve mirobalan Hindistan'dan getiriyorlardı. Diyet için safran (Bakü civarında yetişir), yaşam süresini uzatmak ve karaciğeri güçlendirmek için kuru karanfil, zindelik ve hazım için kekik gibi baharatlar ilaç olarak kullanılırdı.

Geleneksel Azerbaycan eczanelerinde Doğu parfümü (amber, misk, tutiya, kına, basma vb.) de satılıyordu. Ayrıca bunların tıbbi özellikleri vardır. Örneğin kına, bir anti-septik olarak cilt hastalıklarına karşı, amber ise tonik olarak kullanılırdı. Gül ve menekşe kokulu yağlar baş ağrılarında kullanılırdı. Aynı zamanda "attar" kelimesi Azerbaycan dilinde hem parfümcü hem de eczacı anlamına geliyordu.

Bu doğu eczaneleri Bakü, Şamahı, Şuşa, Ağdam, Nahçıvan, Lahıc, Ordubad, Salyan, Lenkeran gibi Azerbaycan'ın tüm şehirlerinde vardı. Örneğin, ünlü Azerbaycanlı yazar Yusuf Vezir Çimenzeminli'nin babası Mir Baba Mir Abdullahoğlu, Ağdam kasabasında bir eczane sahibiydi. Onun eczanesinde satılan 142 çeşit ilacın 100'den fazlası bitkiselidir.

Şifa Evi

17-18. yüzyıllarda kurulmuş olan hastaneler, 19. yüzyılın başlarına kadar Azerbaycan'da varlıklarını devam ettirmişlerdir. Bunlarla ilgili bilgiler eski yazılı kaynaklardan edinilebilir. Örneğin, Fransız gezgini Jan Şardin, 1660 yıllarında Azerbaycan ziyaretinin gezi notlarında şöyle yazıyordu:

"Güney Azerbaycan'ın başkenti olan Tebriz'de, üç kamu hastanesi mevcuttur. Bunlar oldukça düzenli, temiz ve iyi inşa edilmiştir. Hastalar, hastanede kaliteli bir sağlık hizmeti alıyorlardı fakat orada uzun süre kalamazlardı. Hastaneler, şehrin yardımsever, zengin adamları sayesinde mevcuttu. Hastalara iki kez ücretsiz yemek verildiği için halk bu hastanelere "Açtıkan" (Aç insanları doyuran) derlerdi.

Bu gibi hastaneler Şamahı, Gence ve Azerbaycan'ın diğer şehirlerinde de vardı. 15. yüzyılda sadece Güney Azerbaycan'da elliden fazla hastane bulunmaktaydı. Bunların en büyüğü Tebriz'de Sultan Yakup Akkoyunlu tarafından kurulmuş "Darüş-Şifa" (Şifa Evi- Arapça) adlı hastanedir. Burada aynı anda binden fazla kişi tedavi edilebilirdi. Ayrıca, tımar ve vakıfların yardım kurumları (imaret -Arapça) vardı. Burada insanlara ücretsiz yeme-içme, konaklama ve ilkyardım hizmeti sağlanmaktaydı. 15. yüzyılda Tebriz'de dört imaret (Kara Yakup, Halife Mütevekkil, Sultan Uzun Hasan ve Zübeyde Hanım) bulunmaktaydı. 19. yüzyılın başlarında, hem yerel tımar sahipleri arasındaki mücadeleler hem de yabancı ülkelerin işgali sonucunda bir çok hastane ve imaret ortadan kalktı. Azerbaycan'da Sovyet iktidarı döneminde geleneksel tıp yasaklandı. Stalinizm döneminde Arap alfabesiyle yazılmış eski tıp el yazmalarına el konularak yakıldı. Sahipleri ise yakalanıp işkence gördü. Geleneksel doğu tıbbıyla meşgul olan hekimlerin çoğu tutuklandı ve idam edildi. Diğerleri ise mesleki faaliyetlerini gizlediler. Günümüzde ise, Ortaçağ hekimlerinin kanıtlandığı, modern tıbbın uygulamalarına etki eden çalışmalarını inceleme, benimseme ve teşvik etme fırsatı bulduk. ❀